

METAFORA VA UNING TIL HAMDA NUTQ DIXATOMIYASIDAGI O'RNI

Rustamova Dilfuzaxon Vohidjon qizi

Qo'qon Universiteti ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nutqimizdagi faol bo'lgan ma'no ko'chish usullaridan biri metaforaning lingvistikada namoyon bo'lishi, metaforaning tilimizda o'rganilishi hamda uning til va nutqimizdagi o'rni, ahamiyati haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Metfora, ma'no ko'chish, metoforologiya, o'xshatish, ko'chma ma'no, nutq.*

Bugungi globallashuv davrida insonlar nutqining ravon va zalvorli bo'lishi har doimgidanda ahamiyatli hisoblanadi. Notiqlik barcha davrlarda ham muhim bo'lib, o'z nutqini chiroyli hamda ta'sirli ifodalaydigan insonlar doimo yetakchi bo'lib kelgan. Shu nuqtayi nazardan kelib chiqqan holda nutqimizni boyitib unga emotsional bo'yoq va ta'sirchanlik beradigan leksik vositalar tilimizda bir qancha hisoblanadi. Ulardan keng tarqalgani deyarli barcha insonlar o'z nutqida kundalik foydalanadigan vositalardan biri metafora bo'lib, u nutqimizda eng keng tarqalgan va ko'p qo'llaniladigan ma'no ko'chish usulidir. Metafora narsa yoki tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik asosida nom (so'z)ning ko'chishidir. Metafora (yunoncha metaphora- ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishidir⁹ Masalan: ariqning boshi, yurtimiz quyoshi, daraxtning ko'zi....

Metaforalarni o'rganish qadimgi davrlardan buyon tilshunoslarning diqqat markazida bo'lgan mavzu hisoblanadi. Antik davrlarda metaforani olamni anglashning aloxida usuli va vositasi sifatida ko'rsatish Aristotel (shuningdek Sitseron) ga taalluqli g'oyadir.¹⁰ D. F. Sitseron, Kvintiliandan farqli ravishda, ilk marta metafora orqali buyumlar to'g'risidagi ma'lumotni aniq va ravshan yetkazish mumkinligini payqadi. Metaforaning vazifaviy mezoni o'rnida metaforaning qo'llanish maqsadlarini ko'rgan Kvintilian, "Ism yoki fe'l o'z o'rnidan u yetishmayotgan yoxud undan afzal bo'lmagan nomlar o'rniga ko'chiriladi"¹¹ deb hisoblaydi. Antik metaforologiyada metafora nom ko'chishining har qanday turi (Aristotel); metonomiyaning zidi (Kvintilian) sifatida qaralib, u nutqimizga nominativ, baxolovchi va dekorativ ma'nolar berishini tavsiflagan. Garchi Aristotelning qo'lyozmalarida referensiya, mohiyat, haqiqat tushunchalari deyarli tilga olinmagan bo'lsa ham, uning metafora va xissiy bilish to'g'risidagi konsepsiyasi o'z davri hamda hozirgi davr uchun ham modernistik g'oya bo'lib qoladi.

Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnda metaforaning shakllanishi va ifodalanishi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lamlı funksional va Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnda metaforaning shakllanishi va ifodalanishi jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan

⁹ Nurmonov.A., Sobirov.A., Qosimova.N., Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T: Ilm ziyo., 2013y,190-b.

¹⁰ Дорофеева А.А. Что скрывается в тайне метафоры? (О подходах к изучению метафоры западными учеными вXX в.) / Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2014. № 4.

¹¹ Quintilianus M. Fabius. Institutiones oratoriae. Libri duodecim. Lipsiae, 1887. (VIII, 6, 6).

keng ko'lamli funktsional va pragmatik vazifalarni o'rganish uning lingvistik holatining turli tomonlarini aniqlashni oldindan belgilab berdi:

1) konseptual - "metafora printsip emas. g'ayrioddiy so'z qo'llanilishi, lekin badiiy dunyoni shakllantirish usuli. U she'riy qarashlar olamining subyektiv mazmunida individual ijodiy xususiyatlarni aks ettiradi";

2) sintaktik - "metafora - bu so'zning qayta ko'rib chiqilgan ma'nosida ko'rsatilgan narsa bilan qandaydir o'xshashlikka asoslangan ob'ektning xususiyatlari haqidagi bayonot", "metafora – pion kabi 24 til va tafakkur birliklarida abadiy aql.

3) semantik - "o'xshash bo'lmaganing o'xshashligi, keng ma'noda qarama-qarshi bo'lgan tushunchalarni aniqlash";

4) poetik – "metafora – tilning orzusi, orzusi";

5) ijtimoiy - "jamoat birlashmalari tizimi".

Nutqda o'z fikrimizni bayon etish uchun tildagi barcha birliklar (tovush, qo'shimcha, so'z, so'z birikmasi va gap) dan foydalanamiz. Leksik birliklar ya'ni, so'zlarni tilshunoslikning bir qismi sifatida o'rganish, so'zlarni nutqdan tashqaridagi o'z ma'nosi bilan birga ularni nutqda ifodalagan uslubiy ma'nolarini ham o'rganish zaruriyatini ko'rsatadi. So'zlarni o'z ma'nosi bilan birga ko'chma ma'noda qo'llash ham nutq ifodaliligini ta'minlash uchun tuganmas manbadir. Nutqda deyarli barcha asosiy holatlarda ko'chma ma'no emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik kasb etadi. Nutqda so'zlarni ko'chma ma'noda ishlatishning xilma-xil ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular ko'chimlar nomi bilan umumlashtiriladi. Ko'chimlarning asosida ikki narsa yoki tushunchani qiyoslash yotadi, ya'ni ikki narsa yoki tushuncha o'rtasidagi muayyan munosabat (o'xshashlik, umumiylik, aloqadorlik kabi) asosida tasviriylik, ifodalilik, aniqlikni kuchaytirish maqsadi bilan ulardan birining nomi ikkinchisiga ko'chiriladi.

Metaforalarga juda yaqin yana bir vosita bu o'xshatishdir. O'xshatish ham ko'chma ma'no ustiga qurilishi bilan metaforalarga o'xshash bo'lib, ular yordamida shaxs va predmetlar bir-biriga o'xshatiladi.

Masalan: Adashgan it kabi, Furqat qayon borgun bilolmasman.

Lekin o'xshatishlarda metaforalardan farqli o'laroq –dek,-day, -simon, -vash, - namo, kabi, singari, yanglig', misoli, o'xshash kabi vositalar qo'llaniladi. Masalan: Ulug'bek – yurtimiz quyoshi. (metafora)

Ulug'bek misoli quyosh. (o'xshatish)

Agar adabiyotshunoslikda ham metafora va o'xshatishni bir-biridan farqlaydigan bo'lsak, metafora istiora san`atini hosil qiladi, o'xshatish esa, tashbeh san`atini hosil qiladi.

Ko'chma ma'no biror so'z leksik ma'nosi referenti bilan obyektiv borliqdagi narsa, voqelik, harakat, holat, belgi yoki sezgi kabilardan biri aloqador yoki munosabatda bo'lganligi uchun, uning nomida atalib ketishi orqali yuzaga keladi. Ya'ni so'z leksik ma'nosi ikkinchi bir leksik ma'noni hosil qiladi. Shu sababli keyingi leksik ma'no metafora deb ataladi¹².

¹² Xaytboyeva.M., "XARAKTER-XUSUSIYAT ASOSIDAGI METAFORALARNI O'RGATISH USULLARI" BMI.-T.;2018.7-B.

Soʻzlarning koʻchma maʼnoda qoʻllanilishi, ular ifodalagan ikkinchi bir leksik maʼnolar toʻgʻrisida juda koʻplab olimlar jumladan, prof. M.Mirtojiev va I.Shukurov, Z.Tohirov, D.Xoʻjayeva; shuningdek, prof. Sh.Rahmatullayev va R.Yunusovlar chuqur ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordilar.

Metaforalar boy tasvirlarni va tasvirlangan narsaning his-tuygʻularini uygʻotadi. Ular bitta fikrni yoki butun umr tajribasini yorqin ifodalashlari mumkin. Garchi koʻpchilik tilshunoslar ularni “shunchaki obrazli” deb rad qilgan boʻlsalar ham, bugungi kunda ular soʻzlovchi idrokining oʻta toʻgʻri tavsifi sifatida qabul qilinadi. Muammolarimiz, his-tuygʻularimiz, istaklarimiz, munosabatlarimiz - biz uchun eng muhim narsalar haqida gapirganda, tajribamizning chuqurligi va murakkabligini tasvirlash uchun metaforadan foydalanish ehtimoli koʻproq.

Jorj Lakoff va Mark Jonsoning aqlni kengaytiruvchi "Biz yashayotgan metafora" kitobida ular shunday deydilar:

"Metaforaning mohiyati bir turdagi narsani boshqasi nuqtai nazaridan tushunish va boshdan kechirishdir."

Bizga bir qancha sabablarga koʻra bu oddiy taʼrif yoqadi. Birinchidan, u metafora tajribaning muhim mohiyatini qamrab olishini tan oladi. Misol uchun, bizning mijozimiz oʻz holatini shunday taʼriflaganida: "Men kislorodsiz suv havzasidagi oltin baliqdek havoga chiqishga majbur boʻldim", deganida, uning behudalik hissi va yaqinlashib kelayotgan halokat hissi bir zumda ayon boʻldi. Ikkinchidan, taʼrif metafora oʻzimizni, boshqalarni va atrofimizdagi dunyoni tushunishning markazida boʻlgan faol jarayon ekanligini tan oladi. Uchinchidan, bu metafora ogʻzaki ifodadan koʻra koʻproq boʻlishiga imkon beradi. Metafora imo-ishoralar, tovushlar, predmetlar va tasvirlar orqali ham noverbal tarzda ifodalanadi. Boshqacha qilib aytadigan boʻlsak, odam nima desa, qilsa, koʻradi, eshitadi, his qiladi yoki tasavvur qilsa, boshqa tajribani ifodalovchi metafora boʻlish potentsialiga ega.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak metaforalarning tilimiz va nutqimizdagi oʻrni juda muhim hisoblanadi. Biz metaforasiz gapira olmaymiz. Biz metaforasiz oʻylay olmaymiz. Va biz hech qachon metaforasiz ongli mavjudotlarga aylanmagan boʻlardik. Metaforalar nutqimizni boyitadi oʻz fikrimizni teranroq va taʼsirchanroq qilib ifodlashimiz uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Nurmonov.A. , Sobirov.A., Qosimova.N., Hozirgi oʻzbek adabiy tili. –T: Ilm ziyo., 2013y,190-b.
- 2.Дорофеева А.А. Что скрывается в тайне метафоры? (О подходах к изучению метафоры западными учеными в XX в.) / Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2014. № 4.
- 3.Quintilianus M. Fabius. Institutiones oratoriae. Libri duodecim. Lipsiae, 1887. (VIII, 6, 6).
4. Хайтбойева.М., “ХАРАКТЕР-ХУСУСИЯТ ASOSIDAGI METAFORALARNI OʻRGATISH USULLARI” BMI.- T.;2018.7-B.v

5. Jung, Karl, Inson va uning ramzlari, Pikador, London, 1964 yil.

6. Lakoff, Jorj va Jonson, Mark, Biz yashayotgan metaforalar, Chikago universiteti matbuoti, 1980 yil.